

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ЗРУШЕНЬ

Л.М.Маєвська

Інтеграція України у світову спільноту потребує радикальних змін в освітній галузі. Необхідна наскрізна гуманізація освіти, посилення особистісного виміру в педагогічній науці і практиці. Орієнтація на людину (дитину, юнака-дівчину, студента, якісно підготовленого спеціаліста) має стати головною метою і змістом системи освіти ХХІст. На перше місце потрібно поставити людину і людинознавчі дисципліни [1]. З цією метою освіта повинна сприяти усвідомленню людиною власних коренів, свого місця у світі, засвоєння кожним індивідом етнокультурної спільноти, як способу її буття, з тим, щоб у майбутньому вміти вступити в діалог з іншими культурами, вільно рухатися у їхньому просторі за принципом „зі знання і поваги власної культури починається повага до інших культур, бажання вивчити знаки, символи, коди іншої спільноти, розуміти їх стереотипи поведінки, особливості світовідчуття та світосприйняття – основа толерантності і єдності”. Це вірний шлях до формування культури міжетнічного спілкування, діалогу культур без чого неможливе вільне просування у спільному європейському та світовому просторі.

У документах ООН і ЮНЕСКО, що стосуються проблем виховання дітей і молоді у ХХІст., зазначається: підготувати молоддь до життя в полікультурному світі – одне із пріоритетних завдань сучасної освіти. В доповіді Міжнародної комісії з освіти для ХХІст. підкреслюється, що одна з найважливіших функцій сучасної школи – навчити людей жити під одним спільним дахом, допомогти їм перетворити існуючу взаємозалежність держав і етносів у свідому солідарність.

З соціокультурної точки зору феномен виховання є об'єктивним соціальним механізмом передачі-сприйняття життєво необхідного досвіду, традицій, ціннісних установок. Досягнути мети становлення духовного потенціалу вихованця можна лише шляхом занурення його в світ культури власного етносу та в світ кращих зразків світової культури.

Ефективність процесу формування особистості дитини залежить від того, в якій мірі нагромадженні досягнення людської культури будуть передані їй педагогом. Тому проблема формування етнокультурної компетентності педагога-вихователя є вагомим не тільки для науково-теоретичної площини, але й для педагогічної практики. В сучасній науковій психолого-педагогічній літературі відсутнє достатньо обґрунтоване тлумачення поняття „етнокультурна компетентність педагога”.

Постановка проблеми формування етнокультурної компетентності педагога потребує вивчення співвідношення його етнокультурної і професійної компетентності. Термін „професійна компетентність” з'явився в наукових працях в кінці 80-х років ХХ століття (С.Вершловський, Б.Гершунський, Н.Кузьміна, В.Сластьонін та ін.). Огляд словникових джерел показав, що поняття „компетентність” в різних виданнях не має значних відмінностей і означає володіння знаннями, котрі необхідні для розмірковування про щось, обізнаність, авторитетність в певній галузі знань.

С.Ожегов в „Словнику російської мови” розкриває поняття „компетентність” як похідне від прикметника „компетентний” – знаючий, обізнаний, авторитетний в певній галузі [2: 265].

Поняття „компетентність” в широкому розумінні цього слова означає досконале знання своєї справи, суті роботи, яка виконується, складних зв'язків, явищ і процесів, можливих способів і засобів досягнення окреслених цілей. У зміст компетентності включається рівень базової і спеціальної освіти, стаж роботи, вміння акумулювати широкий життєвий і професійний досвід, знання можливих наслідків конкретного способу впливу на особистість.

Г.Козберг, досліджуючи проблеми формування професійної компетентності вчителя, виділив такі суттєві ознаки поняття „компетентність”:

- знаючий, володіючий ґрунтовними знаннями в певній галузі;
- ерудований;
- визнаний авторитет у певній галузі, якому небудьпитанні;
- досвідчений;
- той, хто має право відповідно до своїх знань або повноважень робити або вирішувати що-небудь, оцінювати що-небудь [3: 22].

В.Сластьонін, визначаючи поняття „професійна компетентність вчителя”, зауважує, що дане поняття виражає єдність теоретичної і практичної готовності педагога до здійснення професійної діяльності, характеризує рівень його професіоналізму [4: 40]. Структуру професійної компетентності вчителя можна визначити через педагогічні вміння, які В.Сластьонін об'єднує в чотири групи:

- 1) вміння „перетворювати” зміст об’єктивного процесу виховання в конкретні педагогічні завдання;
- 2) вміння побудувати примусити діяти логічно завершену педагогічну систему;
- 3) вміння виділяти і встановлювати взаємозв’язки між компонентами і факторами виховання при запуску їх в дію;

4) вміння обліку і оцінки результатів педагогічної діяльності [5].

Сучасна педагогічна наука при визначенні моделі компетентності вказує такі рівні:

• Компетентність як здатність до інтеграції знань і навичок, до використання її в умовах змін зовнішнього середовища, в якому відбуваються постійні зміни.

- Концептуальна компетентність
- Компетентність в емоційній сфері, в галузі сприйняття.
- Компетентність у конкретних сферах діяльності [6: 4].

Проявом теоретичної готовності є діяльність, що виявляє вміння педагогічно мислити (наявність аналітичних, прогностичних, проєктивних, рефлексивних умінь). Зміст практичної готовності вчителя виявляється в організаторських (мобілізаційні, інформаційні, розвиваючі, орієнтаційні вміння) і комунікативних (перцептивні вміння, уміння педагогічного спілкування, вміння і навички педагогічної техніки) умінь.

Професійна компетентність визначається у дослідженнях В.Адольфа як готовність до продуктивної педагогічної діяльності, що включає такі компоненти

- теоретико-методологічний
- культурний
- предметний;
- психолого-педагогічний;
- технологічний [7].

В зміст поняття „компетентність” можна включити три аспекти:

• проблемно-практичний аспект – адекватність розпізнавання і розуміння ситуації, адекватна постановка і ефективність виконання цілей, завдань в даній ситуації;

• змістовий аспект – адекватне осмислення ситуації в загальному культурному контексті;

• ціннісний аспект – здатність до адекватної оцінки ситуації, її суті, цілей, завдань з позиції власних і загальноприйнятих цілей [8].

М.Розов розмежує професійну і загальнокультурну компетентність, в якій виділяє такі галузі:

- екологічна компетентність
- соціальна компетентність
- господарська компетентність
- комунікативна компетентність
- естетична компетентність
- гуманітарна компетентність

Характеристика етнокультурної компетентності як галузі загальнокультурної компетентності в працях цього вченого відсутня [9].

На думку Б.Гершунського професійна компетентність – це рівень професійної освіченості, досвід, індивідуальні здібності педагога, його постійне прагнення до самоосвіти, рівень творчого і відповідального ставлення до справи [10: 83-84].

Професійна компетентність допускає володіння спеціалістом всією сукупністю відомих людству культурних зразків в даній галузі людської діяльності. Якщо людина компетентна і поза межами власної професійної діяльності, вона володіє загальнокультурною компетентністю [11].

А.Флієр під поняттям „культурна компетентність” розуміє досить високу міру соціалізованості та інкультураності індивіда, що дозволяє йому достатньо вільно розуміти, використовувати та інтерпретувати всю суму буттєвих і спеціалізованих знань, які утворюють стандарти загально соціальної ерудованості людини в даному середовищі, суму правил, зразків законів, звичаїв, заборон і т.п., і виділяє такі структурні складові:

- 1) компетентність, що виявляється у рівні повноти і свободи володіння засобами соціальної комунікації;
- 2) компетентність щодо норм соціальної і культурної регуляції;
- 3) компетентність щодо інституціональних норм організації суспільства;
- 4) компетентність в питаннях короткотермінових але гостро актуальних зразків соціальної престижності (мода, імідж, символи, соціальні статуси, інтелектуальні художні течії і т.д.).

Культурна компетентність особистості виявляє, насамперед, міру її обізнаності з сукупним соціальним досвідом нації в цілому і нормами міжлюдських стосунків, які вироблені цим досвідом [12: 240-242].

Беручи до уваги означення наведених вище категорій, перейдемо до пояснення поняття „*етнокультурна компетентність педагога*”.

Поняття „етнопедагогіка” в науковий обіг ввів Г.Волков. Етнопедагогіку він трактує як науку про досвід народних мас щодо виховання підрастаючого покоління. Вона вивчає шляхи реалізації прогресивних педагогічних ідей народу в сучасній педагогічній практиці, з'ясовує педагогічний зміст багатьох явищ народного життя і їх відповідність сучасним виховним завданням [13: 22]. Народна педагогіка є складовою частиною народної (етнічної) культури. Це той могутній феномен, що забезпечує збереження національного характеру, звичок і психології людини [14: 5].

Дехто із сучасних дослідників використовує термін „традиційна педагогічна культура” в значенні терміна „етнічна педагогіка”, яка досліджує особливості функціонування народної педагогіки з позицій національної психології (А.Бугаєва). Г.Волков визначає „педагогічну культуру народу” як сферу матеріальної і духовної культури, яка безпосередньо пов'язана з вихованням дітей [15].

Взявши за основу методологічний базис Г.Волкова, введемо поняття „етнопедагогічна культура” як „соціально-педагогічний феномен, який характеризує міру засвоєння традиційної педагогічної культури народу, розуміння виховної сутності її цінностей, їх адекватного використання в сучасній виховній практиці” [16].

Етнопедагогічна культура як мета етнопедагогічної підготовки вимагає оволодіння майбутнім педагогом системою знань, що лежать в основі здійснення процесу навчання на ґрунті традиційної педагогічної культури у відповідності до сучасного гуманістичного зорієнтування системи освіти (*етнопедагогічна освіченість*); обізнаність з найактуальнішими проблемами навчання та виховання на основі традиційної педагогічної культури і апробованими способами їх вирішення (*етнопедагогічний кругозір*); становлення стилю мислення, орієнтованого на знаходження шляхів оптимальної організації процесу навчання на основі народного досвіду у цій галузі (*етнопедагогічне мислення*), а також наявність досвіду прийняття етнопедагогічно грамотних рішень (*етнопедагогічний досвід*).

Структуру етнопедагогічної компетентності, за М.Харитоновим, можна подати так:

- цілі засвоєння навчальних дисциплін на основі традиційної педагогічної культури і їх змістове наповнення і пріоритетність в умовах сьогодення;
- психологічні механізми оволодіння етнопедагогічними знаннями і способами їх використання в процесі навчання;
- етнопедагогічні поняття і фактори, що безпосередньо наявні в шкільних підручниках або пов'язані з ними;
- критерії оцінки дидактичних і розвиваючих цінностей різного етнопедагогічного змісту;
- найбільш типові способи засвоєння традиційної педагогічної культури (інструментарію, організаційних форм навчання і контролю) [17].

Наведені вище складові (етнопедагогічні знання, поняття, фактори, способи навчання і т.д.) не відображають, на наш погляд, інтегративної суті терміна „етнокультурна компетентність”.

Поняття „етнокультурна спрямованість освіти” знаходимо у дослідженнях В.Шаповалова. Етнокультурна спрямованість орієнтує освіту на „розвиток і соціалізацію особистості як суб'єкта етносу і як громадянина поліетнічної держави, здатного до самовизначення в умовах сучасної світової цивілізації. Автором визначено і принципи побудови розвитку національної школи в умовах поліетнічності:

- включення вихованців в рідну етнокультурну традицію;
- реалізація конституційного права виховання і навчання рідною мовою;
- перехід від власної етнокультури до визнання і розуміння культур етносів спільного проживання в умовах поліетнічності та наступного прийняття світових культурних цінностей;
- динамічна єдність трьох начал в діяльності національної школи: етнічне, національне, загальнолюдське;
- принцип варіативної побудови національної школи” [18].

Етнокультура об'єднує людей, консолідує їх спільну діяльність, є органічним цілим. Вона формує людину не тільки як вмилу і розумну істоту, але і як носія релігійної, етнічної, міжнаціональної сутності [19: 178].

На думку В.Крисько, основою *етнокультурної компетентності спеціаліста* є система знань, понять, уявлень про людину як представника етнічної спільноти [20: 2].

Етнопсихологічний словник трактує поняття „етнокультурна компетентність” як „... міру прояву людиною знань, умінь і навичок, які дозволяють їй адекватно оцінити специфіку і умови взаємодії з представниками інших етнічних спільнот, знайти єдино правильні форми співробітництва з ними з метою підтримання атмосфери згоди і взаємодовіри” [21].

Етнокультурна компетентність педагога, за визначенням вітчизняних науковців – це здатність вчителя-вихователя вільно орієнтуватися у світі значень певної етнічної культури, розуміти мову, „коди”, „шифри” цієї культури і вільно творити рідною мовою. Здатність „читати” мову певної культури проявляється одночасно всередину й назовні цієї культури. Вільно пізнаючи і розуміючи окремі знаки культури, особа при цьому уявляє (свідомо, або частіше підсвідомо) всю її систему та загальні принципи

побудови організації. Завдяки цьому вона відрізняє „своє” від „чужого” і навчає цьому інших представників спільноти.

Етнокультурна компетентність надає вчителю можливість навчити дитину орієнтуватися в навколишньому світі, вільно будувати поведінку всередині відповідної культури і одночасно відчувати її межі, тобто край і початок світу іншої культури. Сформована, вихована у даній етнічній культурі особа сприймає мову цієї культури як само собою зрозуміле явище. У процесі етнізації люди однієї культури засвоюють одну і ту ж заданість бачення світу, один і той же спосіб його категоризації, систематизації і типізації.

На цьому ґрунтується переконаність у природності, нормальності, правильності „нашого способу життя” в широкому розумінні цього слова, у самоочевидності багатьох істин, спільності аксіом. Завдяки цьому в людей однієї культури існує взаємозамінність точок зору, збіг уявлень у головному, тотожність засобів інтерпретації природного та соціального світу. Саме у цьому явищі знаходиться основа того, завдяки чому окремі люди відчувають себе як „ми”, тобто як ті, хто сприймає і розуміє світ, як я.

Етнокультурна компетентність вчителя є елементом його буденної свідомості і повсякденної поведінки, має наскрізний характер і охоплює всі сфери життєдіяльності, проявляється переважно на підсвідомому рівні. Етнокультурна компетентність або некомпетентність особистості яскраво і суспільно значуще проявляється на стику культур. Тут виникають різні колізії, пов'язані з розумінням, адекватним сприйняттям предметів, явищ, процесів відповідної культури. Рівні етнокультурної компетентності або некомпетентності вчителя (і особистості взагалі) визначаються як індивідуальними, так і суспільними факторами. На тлі зниження загальної етнокультурної компетентності в сучасних індустріальних суспільствах виявляються явища суспільної незатребуваності цієї якості [22: 64-65].

Аналізуючи визначення, наведені різними авторами, ми сформулюємо поняття **етнокультурна компетентність педагога** як психолого-педагогічний феномен, що характеризує рівень засвоєння педагогом етнокультури спільноти (народу), теоретичну і практичну готовність до трансляції її ціннісних орієнтацій, до реалізації фундаментальних положень етнопедagogіки як серцевини системи виховання в умовах етнокультурного спрямування діяльності закладів освіти.

Отримані дані дозволили виявити соціально-педагогічні засади етнокультурної компетентності педагога:

*Формування етнокультурної компетентності обумовлюється перебудовою внутрішньої сутності педагога в духовно-практичній діяльності, безперервним моральним вибором в результаті засвоєння ціннісних орієнтацій етнокультури оптимальним природовідповідним розвитком всіх сфер особистості: когнітивної, морально-вольової, діяльнісно-практичної, емоційної.

*Етнокультурна компетентність характеризується рівнем засвоєння педагогом знань про культуру етносу, інтеріоризації його цінностей, засад, сенсу існування, теоретичної і практичної готовності педагога до трансляції цінностей, що мають яскраво виражену гуманістичну спрямованість, в практичній педагогічній діяльності.

*Етнокультурна компетентність дає змогу педагогу впроваджувати в професійній діяльності фундаментальні положення етнопедagogіки, оптимально враховуючи етнокультурні і етнопсихологічні особливості одиниць спільноти.

Рівень сформованості етнокультурної компетентності залежить від соціокультурних і психолого-педагогічних передумов, які впливають на процес формування етнокультурної компетентності педагога.

Посилаючись на теоретичний аналіз філософської, психолого-педагогічної, етнопедagogічної літератури і власний практичний досвід роботи в цьому напрямку, нам видається доречним подати передумови формування етнокультурної компетентності педагога такими блоками:

- етнокультурна ідентифікація педагога, що включає дві характеристики

- 1) об'єктивна – культурна основа;
- 2) суб'єктивна – самоприписування;

- включення в творчу педагогічну діяльність через „занурення” в світ етнокультури

- етнокультурна теоретична підготовка майбутніх педагогів як основа готовності до здійснення

етнокультурного виховання школярів.

Перша передумова формування етнокультурної компетентності педагога – етнічна ідентифікація (від лат. identificare – ототожнювати). В даний час поняття „етнічна ідентифікація” різними вченими і дослідниками трактується по-різному. На думку Л.Г.Гумільова об'єднатися в етнос неможливо, оскільки належність до тієї чи іншої спільноти сприймається суб'єктом безпосередньо, цілком природно, а навколишніми як факт, що не підлягає сумніву. [23,24].

Етнопсихологи зазначене поняття трактують як: ототожнення уподібнення себе з членами даної етнічної спільноти; процес співставлення і порівняння суб'єкта даної етнічної спільноти з суб'єктами даної та інших спільнот [21]. *Етнічна ідентифікація* є результатом процесу етнічної соціалізації (**етнізації**) і означає усвідомлення індивідом своєї етнічної належності, прийняття статусу і ролей даної етнічної спільноти.

Емоційно-когнітивний процес об'єднання суб'єктом себе з іншими представниками етнічної групи, позитивно ціннісне ставлення до історії, культури національних традицій і звичаїв свого народу, до його ідеалів, мови, території проживання етносу, його державності отримав назву етнічної ідентичності або **етнічності** [21].

Етнічну самоідентифікацію особистості можна визначити як вибір:

- певного типу культури
- певних обов'язків відносно своєї нації;
- соціальних прав і можливостей в межах даного етносу;
- системи цінностей;
- кола соціального спілкування

Маркерами етнічної самоідентифікації є: 1) зовнішні орієнтири-стимули (етнотип, мова; культура родина; відчуття „малої батьківщини”; спільність традицій, звичаїв; епос, історія етносу; відомі предки); 2) внутрішні орієнтири: самовідчуття, самопочуття в даному етносередовищі; внутрішньо етнічна близькість; емоційний зв'язок з етнічною спільнотою; особистий вибір-рішення [25].

Розглядаючи проблему традиції, С.Лур'є пов'язує з цим поняттям проблему етнічної ідентифікації, у якій основою є спільність культури Автор наводить формулювання поняття етнічної спільноти кількох дослідників: самоусвідомлювана група людей, котрим властиві загальні парадигми традиції (Г.Восс); основою культури є базові вірування і цінності, які дозволяють відрізнити істинне від хибного, визначають правила взаємовідношень, розставляють по місцях пріоритети, цілі, оцінки (С.Енлоу); А.Девере визначає етнічність як дещо таке, що відноситься до поведінки, однак окремо виділяє „мовну поведінку” або „власне етнографію”, тобто самоприписування самозарахування [26].

А.Мудрик вважає, що етнічна належність людини визначається: рідною мовою і культурою що стоїть за цією мовою; усвідомленням зв'язків власної родини з певною нацією [27: 142].

Говорячи про вплив етнокультурних умов на соціалізацію особистості, можна виділити дві групи особливостей: вітальні (біолого-фізичні) і ментальні (фундаментальні духовні властивості). Менталітет етносу - „глибинна духовна будова властива етносу як великій групі людей, сформованій в певних природно-кліматичних і історико-культурних умовах” [27: 143]. Менталітет етносу визначає властиві його одиницям способи бачення і сприйняття навколишнього світу чуттєвому та прагматичному рівнях. Ми погоджуємося з точкою зору, що умовами підсвідомого засвоєння особою менталітету етносу є: досконале знання рідної мови; етнічна концепція особистості і її виховання; національна самосвідомість, що проявляється в національній ідентифікації, у формуванні уявлень про типові риси своєї етнічної спільноти, її цілісності; в усвідомленні спільності історичного минулого уявлень про рідну землю [21: 173].

Поетапне включення в творчу педагогічну діяльність національного закладу освіти шляхом „занурення” в світ традиційної культури- *друга передумова формування етнокультурної компетентності педагога.*

Ряд науковців розглядають педагогічну діяльність як особливий вид соціальної діяльності, спрямованої на передачу від старших поколінь молодшим нагромаджених людством культурі досвіду, створення умов для особистісного розвитку, підготовку до виконання певних соціальних ролей в суспільстві (І.Ісаєв, А.Міщенко, В.Сластьонін та ін.).

Третьою передумовою формування етнокультурної компетентності педагога ми вбачаємо теоретичну підготовку педагогів в галузі народної педагогіки, етнопедагогіки і етнопсихології як основи готовності до здійснення етнокультурного виховання школярів. Проблема етнопедагогічної підготовки майбутніх педагогів в останні роки знайшла відображення в працях Г.Волкова, М.Мельникова, в дослідженнях Т.Березіної, О.Гевко, Н.Смельянової, Л.Настенко, В.Ніколаєва, М.Харитонова та ін.

Розглядаючи етнопедагогічну підготовку як професійно важливу властивість і стійку характеристику особистості, виділимо в її структурі наступні компоненти

- мотиваційний (позитивне відношення та інтерес до етнокультури етнопедагогіки);
- орієнтаційний (знання і уявлення про особливості і умови педагогічної діяльності в сучасній національній системі освіти);
- операційний (володіння технологіями організації педагогічного процесу в закладах етнокультурного спрямування);
- вольовий (самоконтроль, вміння управляти своїми діями, відповідальність);
- оціночний (самооцінка своєї професійної підготовки, відповідність процесу вирішення професійних задач і ситуацій оптимальним зразкам) [28].

Теоретичний аналіз філософської і психолого-педагогічної літератури з проблем формування етнокультурної компетентності педагога дозволяє зробити такі висновки:

1. В наукових працях і психолого-педагогічних дослідженнях створена наукова основа для вивчення теоретичних основ формування етнокультурної компетентності майбутнього педагога.

2. Народне виховання є серцевиною будь-якої культури. Механізм міжпоколінної трансмісії етнокультури

відображено в основних положеннях народної педагогіки – акумулятора життєвого досвіду минулих поколінь

3.Формування етнокультурної компетентності майбутнього педагога повинне бути основою сучасної системи вищої освіти, оскільки потребує негайного розв'язання протиріччя між потребами суспільства в педагогах – носіях і трансляторах досягнень етнічної і загальнолюдської культури і низьким рівнем сформованості їх етнокультурної компетентності

4.Отримані дані дозволили виявити і охарактеризувати соціально-педагогічні основи етнокультурної компетентності педагога:

- формування етнокультурної компетентності обумовлено процесом оновлення внутрішньої сутності педагога шляхом занурення у творчу практичну діяльність; безперервний моральний вибір, побудований на ґрунті цінностей етнокультури оптимальний природовідповідний розвиток всіх сфер особистості: когнітивної, морально-вольової, діяльнісно-практичної, емоційної;

- етнокультурна компетентність характеризується якістю засвоєння педагогом особливостей етнокультури спільноти, інтеріоризації її цінностей, основ і сутності, теоретичної і практичної готовності педагога до трансляції цих цінностей в практичну педагогічну діяльність;

- етнокультурна компетентність дає можливість реалізувати в професійній діяльності головні положення етнопедагогіки обов'язково враховуючи етнокультурні та етнопсихологічні особливості представників різних етнічних спільнот.

5.Специфіка формування етнокультурної компетентності майбутнього педагога обумовлена відсутністю підготовки у вузах спеціалістів „педагог-етнокультуролог” та навчальних дисциплін „Основи етнізації особистості”, ”Порівняльна етнопедагогіка”, „Основи національного виховання”.

Отже, соціокультурні і психолого-педагогічні передумови формування етнокультурної компетентності педагога можна подати такими блоками:

- етнічна ідентифікація педагога;
- включення в педагогічну діяльність закладу освіти етнокультурного спрямування;
- теоретична підготовка майбутніх педагогів в галузі народної педагогіки, етнокультури етнопедагогіки етнопсихології та суміжних з ними дисциплін.

Література

- 1.Науково-освітній потенціал нації: погляд у XXI ст./ Авт.кол.: В.Литвин, В.Андрущенко, А.Гуржій та ін. – К.: Навч.книга, 2004. – Кн.2: Освіта і наука: творчий потенціал державо- і культуротворення – 672с.
- 2.Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю.Шведовой. – М.: Советская энциклопедия, 1973. – 846с.
- 3.Козберг Г.А. Проблема формирования профессиональной компетентности учителя. Автореф. дис. ... канд. пед.наук – М., 2000.
- 4.Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Мищенко А.И., Шиянов Е.Н. Педагогика: Учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений. – М.: Школа-Пресс, 1998. – 512с.
- 5.Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Мищенко А.И., Шиянов Е.Н. Педагогика: Учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений. – М.: Школа-Пресс, 1998. - 512с.
- 6.Комунікативна професійна компетентність як умова взаємодії соціального працівника з клієнтом / За ред. А.Й. Капської – К.: ДЦССМ, 2003. – 87с.
- 7.Адольф В.А. Теоретические основы формирования профессиональной компетентности учителя. Автореф. дис... д-ра пед.наук. М., 1998.
- 8.Розов Н.С. Философия гуманитарного образования. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 1993.
- 9.Розов Н.С. Философия гуманитарного образования. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 1993.
- 10.Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века. – М., 1997. – 693с.
- 11.Розов Н.С. Философия гуманитарного образования. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 1993.
- 12.Флієр А.Я. Культурологія для культурологів Навчальний посібник для вищої школи – М.: Академічний Проект, 2000. – 496с.
- 13.Волков Г.Н. Этнопедагогика чувашского народа- Чебоксари,1966.
- 14.Степеляхович М.Г. Українська народна педагогіка.- К.: ІЗМН,1997. - 232с.
15. Волков Г.Н. Этнопедагогика: Учебник для студентов средних и высш. учеб. заведений. – М.: Академия, 1999. – 168с.
- 16.Николаев В.А. Теория и методика формирования этнопедагогической культуры учителя. Автореф. дис. д-ра пед.наук – М.: МПГУ, 1998. – 28с.
- 17.Харитонов М.Г. Теория и практика этнопедагогической подготовки учителя начальных классов национальной школы / Автореф. дисс. д-ра пед.наук – М.: МПГУ, 1999. – 32с.

18. Шаповалов В.К. Этнокультурная направленность Российского образования / Автореф. дисс. д-ра пед наук – Ставрополь, 1997. – 32с.
19. Проблеми етнології і етнопедагогіки Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Вип.8. – Новосибірськ, 1999. – 183с.
20. Боровиков Л.И. Этнокультурная компетентность социального педагога и социального работника – М., 1993.
21. Этнопсихологический словарь / Под ред. В.Г.Крысько. – М.: Московский психолого-социальный словарь, 1999. – 343с.
22. Мала енциклопедія етнодержавознавства/ НАН України. Інститут держави і права ім. В.М.Корецького Редкол: Ю.І.Римаренко та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942с
23. Гумилев Л.Н. От Руси к России: очерки этнической истории. – М., 1992.
24. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – Л.: Гидрометеиздат 1990.
25. Россия и русские: проблемы возрождения жизненных сил нации. – Новосибирск, 2000. – 148с.
26. Лурье С.В. Историческая этнология: Учебное пособие для вузов. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 448с.
27. Мудрик А.В. Введение в социальную педагогику. Учебное пособие для студентов – М.: Институт практической психологии 1997. – 365с.
28. Дьяченко М.І., Кандибович А.А. Психологія вищої школи. – Мінськ, 1981. – 383с.

Відомості про автора

Маєвська Людмила Михайлівна, викладач Житомирського державного університету імені Івана Франка